

تاریخ دانشگاه در ایران

مقصود فراستخواه

به کوشش نسرین اصغرزاده

پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی
وزارت علم، تحقیقات و فناوری

پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
وزارت اسناد و کتابخانه ملی

تاریخ دانشگاه در ایران

مقصود فراستخواه

به کوشش نسرین اصغرزاده

ناشر: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

دیبر مجموعه تأملات صاحب نظران ایرانی در باب آموزش عالی: جبار رحمانی
ویراستار: معصومه احمدی ملک کیان

طرح جلد: هاجر قربانی

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۷

تیرماه ۱۰۰۰

قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۷۸۹۰-۵۶۷-۷

نشانی: تهران، خیابان پاسداران، خیابان شهید مؤمن نژاد (گلستان یکم)، شماره ۱۲۴، تلفن: ۰۲۲۵۷۰۷۷۷
پست الکترونیکی: info@icses.ac.ir
کلیه آثار منتشره این پژوهشکده در جهت ایجاد فضای آزاد علمی و نظر شخصی نویسندهان محترم آن است و لزوماً
مورد تأیید پژوهشکده نیست.

- سرشناسه: فراستخواه، مقصود، ۱۳۳۵

عنوان و نام پدیدآور: تاریخ دانشگاه در ایران / مقصود فراستخواه؛ به کوشش نسرین اصغرزاده.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۴۳۳ ص: چدrol.

شابک: ۹۷۸-600-8905-67-7

پاداشرت: کاب حاضر خلاصه کتاب "سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران: بررسی تاریخی آموزش عالی و تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی موثر بر آن" نوشه مقصود فراستخواه میباشد.

عنوان دیگر: سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران: بررسی تاریخی آموزش عالی و تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی موثر بر آن.

موضوع: دانشگاهها و مدارس عالی -- ایران -- تاریخ

موضوع: Universities and colleges --Iran -- History

موضوع: آموزش و پرورش -- ایران -- تاریخ

موضوع: Education-- Iran—History

شناسه افزوده: اصغرزاده، نسرین، ۱۳۵۳ -

رده بنده کنگره: ۱۳۹۷: ۴۰۱۳: ۳۷۳ ف ۳۷۳: LA

رده بنده دیوبی: ۳۷۸/۵۵

شماره کتابخانه ملی: ۵۱۳۵۰۲۷

فهرست

۷	دیباچه پژوهشکده
۱۱	مقدمه مؤلف بر کتاب حاضر
۱۳	پیشگفتار
۱۵	فصل اول: نگاهی مجمل به تحولات تاریخی نهاد علم
۶۹	فصل دوم: دوره معاصر ایرانی و تکاپوهای علم‌آموزی
۱۲۹	فصل سوم: تشکیل اداری دانشگاه تحت فشار جنبش نوسازی
۱۷۳	فصل چهارم: دانشگاه و مدرنیزاسیون دولتی
۲۶۵	فصل پنجم: دانشگاه در دوره انقلاب
۳۸۳	منابع
۴۰۵	نمایه

دیباچه پژوهشکده

پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با هدف پژوهش در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی آموزش عالی و توسعه و ارتقای علوم انسانی و اجتماعی تأسیس شده است. این پژوهشکده به دنبال انجام پژوهش‌ها و مطالعاتی است که هدف آنها ارائه نظریه، ایده و راهبرد به نظام تصمیم‌گیری است. حوزه فعالیت‌های این پژوهشکده شامل ۱. پژوهش در زمینه مطالعات فرهنگی و اجتماعی آموزش عالی، علم و فناوری ۲. مطالعه در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی آموزش عالی ۳. توسعه کانون‌های تفکر و سیاست‌گذاری در حوزه مطالعات فرهنگی و اجتماعی آموزش عالی و توسعه علمی ۴. آینده‌نگری دانشگاه‌ها و شناخت نیازهای جدید آموزش عالی در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی ۵. مطالعه آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی دانشگاه و آموزش عالی و ۶. شناخت و بسط روش‌های توسعه و مطالعات میان‌رشته‌ای است.

مطالعه آموزش عالی در ایران نه تنها برای فهم این نهاد و سیاست‌گذاری‌های متناسب برای آن ضروری است، بلکه علم و دانشگاه مقولات کلیدی برای فهم تاریخ معاصر ایران نیز هستند. تجربه ایرانی از دانشگاه و علم در جهان جدید، یکی از موضوعات مناقشه‌برانگیز در فهم ایران مدرن است. مواجهه‌های اولیه ایرانیان با علم مدرن و نهادهای آموزش عالی در بطن خود بیانگر پیچیدگی‌ای است که نمی‌توان آن را به یک الگو و رویکرد مشخص فروکاست؛ اینکه چه کسانی و با چه درکی از علم و نهاد دانشگاه و در چه شرایطی آموزش عالی مدرن را در ایران تأسیس کردند و در عمل چه نسبتی بین این نهاد جدید با سنت‌های قبلی آموزشی و علمی در ایران برقرار شد، و همچنین، نهاد آموزش عالی چه رابطه متقابلی با جامعه ایرانی پیدا کرده، بسته به دوره‌های مختلف تاریخ معاصر ایران و همچنین گفتمان‌های سیاسی و فرهنگی غالب، متغیر بوده است. از این‌رو بازخوانی این سیر تاریخی پیچیده به همراه شرایط کنونی آن، یکی از راههای فهم عمیق از تجربه ایرانی از دانشگاه و علم است. این هدف حاصل نخواهد شد مگر به کمک فضایی گفتگویی و میان‌رشته‌ای در پاسخ به پرسش از ابعاد و پیامدهای دانشگاه ایرانی. در همین راستا، هرچند در دهه‌های اخیر بازاندیشی انتقادی دربار تجربه ایرانی علم و دانشگاه گسترش بیشتری یافته است ولی ایده‌هایی از قبیل پایان دانشگاه ایرانی، فروپاشی دانشگاه ایرانی و حتی توصیف علم به مثابه سوءتفاهم در ایران، توسط محققان و صاحب‌نظران بیانگر دیدگاه‌های مختلف در تحلیل نسبت ما و علم و دانشگاه است. با وجود برخی دیدگاه‌های ناامیدکننده،

باید پذیرفت که طرح این اندیشه‌ها، فی‌نفسه، بیانگر حداقلی از امکان اندیشیدن در باب تجربه ایرانی از علم و نهادهای آموزش عالی است. به همین سبب ضروری است این تحلیل‌ها و ایده‌های مختلف در فضایی مشترک طرح شوند تا بستری برای گفتگوی جمعی و حتی گفتگویی فراگیر و ملی بر سر علم و دانشگاه در ایران فراهم شود؛ تاریخ جدید ایران بدون درک نهاد دانشگاه و پیامدهای فکری و فرهنگی و علمی آن قابل فهم نیست و از سوی دیگر فهم علم و دانشگاه در تجربه ایرانی بدون ملاحظه زمانه و زمینه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن، مقدور نخواهد بود.

در درکی فرایندی از سیر تحول نهاد علم و دانشگاه در ایران و تصور آن بهمثابه یک پدیده اجتماعی تام در جامعه ایرانی می‌توان صدای مختلف صاحب‌نظران را شنید. در پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، به عنوان یک نهاد تخصصی مطالعه فرهنگی و اجتماعی علم و آموزش عالی در ایران، این ایده وجود داشته که پژوهشکده به کانونی برای طرح ایده‌ها و تحلیل‌های مختلف در باب علم و دانشگاه ایرانی تبدیل شود. بر همین اساس تلاش شد تا در سری کتاب‌های «تأملات صاحب‌نظران ایرانی در باب آموزش عالی»، دیدگاه‌های صاحب‌نظران علوم انسانی ایران در باب تجربه ایرانی دانشگاه و علم، در قالب مجموعه‌ای از کتاب‌ها تدوین و منتشر شود.

این مجموعه کتاب‌ها، حاصل ایده‌های اساتید در قالب مقاله، جستار و گفتگو هستند که تحلیل‌های آنها در باب وجوده مختلف دانشگاه ایرانی را دربردارد. طرح این ایده‌ها در فضایی گفتگویی

می‌تواند فرصتی برای خلق ایده‌های جدید و همچنین بازنده‌ی انتقادی وضع موجود با هدف توسعه و تعالی نظام دانشگاهی ایران بر حسب معیارهای علمی و ضرورت‌های جامعه ایرانی باشد. از این رو امیدواریم این مجموعه بتواند در حدامکان با تدوین و انتشار این ایده‌ها و دیدگاهها، فرصتی را برای تأملات انتقادی بیشتر در زمینه آموزش عالی در ایران فراهم کند.

جبار رحمانی

دبير مجموعه تأملات صاحب‌نظران ایرانی

درباب آموزش عالی

مقدمه مؤلف بر کتاب حاضر

فرض اصلی کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران، آن است که دانشگاه به صورت اجتماعی ساخته می‌شود و حسب شرایط محیط نهادی کار می‌کند اما وضعیت نهادی در جامعه ایران نامساعد بود و علم‌آموزی و علم‌ورزی را دشوار می‌ساخت. تاریخ ما تا امروز، ستارگان درخشنان علمی زیادی را شاهد بوده است اما برای تأسیس اجتماعی نهاد علم بر روی زمین، با انواع مشکلات مواجه بوده‌ایم. دانشگاه، نهادی اجتماعی است و از طریق تعامل با نهادهای دیگر در یک همبافت اجتماعی و به صورت تاریخی ساخته می‌شود؛ در کتاب پیش‌رو، این موضوع به شیوه زمینه‌کاوی تاریخی با تأکید بر دوره معاصر و ضمن استفاده از اسناد و شواهد ملی بررسی شده است. چکیده کتاب این است که نهاد علم در تاریخ معاصر ما هشت دوره را سپری کرده است که عبارت‌اند از:

۱. دوره تأثیر تاریخی؛ به مدت طولانی در دوره انحطاط
۲. دوره تمهید در عصر قاجار
۳. دوره تکوین در زمانه مشروطه
۴. دوره تأسیس در جنبش نوسازی (مقارن حکومت پهلوی اول؛ بیشتر اداری و کمتر اجتماعی)
۵. دوره تکثیر در زمانه مدرنیزاسیون دولتی (مقارن حکومت پهلوی دوم)
۶. دوره توسعه دیرهنگام و نافرجام در آستانه انقلاب ۱۳۵۷
۷. دوره تعطیل در انقلاب فرهنگی و پیامدهای آن
۸. دوره سربرآوردن ققنوسوار و طرح ناتمام توسعه علمی در شرایط پس انقلاب اسلامی.

مدت‌ها بود که دوست ارجمند جناب دکتر جبار رحمانی، عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی که از متخصصان بالارزش کشور در حوزه مطالعات انسان‌شناسی آموزش عالی و مردم‌نگاری دانشگاه‌اند، تدوین و انتشار نسخه مختصرتری از کتاب مفصل هفت‌صد هشت‌صفحه‌ای را بدون اینکه لطمہ محتوایی چندانی به آن وارد شود- توصیه و بر آن تأکید می‌کردند ولی گرفتاری‌های این جانب مانع تحقق این امر می‌شد. خوشبختانه این امر با اهتمام و تدوین همکار ارجمند، خانم دکتر نسرین اصغرزاده، از محققان جوان و خوب این عرصه فراهم شد. از هر دو دوست و همکار عزیز، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم و امیدوارم این نسخه کوتاه‌شده، مورد مطالعه و نقد و بررسی قرار گیرد.

مقصود فراستخواه

پیشگفتار

کتاب سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران نوشته استاد گران قدرم دکتر مقصود فراستخواه که چاپ نخست آن ۱۰ سال پیش در سال ۱۳۸۷ توسط نشر رسا در ۷۸۳ صفحه منتشر شد، بلاfacile موردرجوع محققان و صاحبنظران و تحلیل‌گران آموزش عالی و دانشگاه‌پژوهی قرار گرفت. این کتاب، نگاهی جامعه‌شناختی به آموزش عالی دارد و دانشگاه را به مثابه یک «نهاد اجتماعی» مورد مطالعه علمی و محل تأمل قرار داده است و تحولات آن را به روش زمینه‌کاوی تاریخی با تأکید بر تجربهٔ معاصر ایرانی بررسی کرده است.

با توجه به علاقهٔ جدی محققان برای خواندن کتاب مذکور از یکسو و مشکل حجم زیاد کتاب از سوی دیگر، بر آن شدیدم نسخهٔ خلاصه‌شده‌ای از آن را در اختیار پژوهشگران تاریخ و مسائل ایران قرار دهیم. کتاب پیش رو با چنین هدفی فراهم آمده و بدون هرگونه تغییر، فقط از شیوهٔ تلخیص در آن استفاده شده است؛ به این امید که صاحب‌نظران و محققان از آن بهره گیرند و مورد نقد و بررسی قرار دهند.

نسرين اصغرزاده